

ANADOLU'DA TE'LİF EDİLEN İLK TÜRKÇE ESER MESELESİ

MİKÂİL BAYRAM*

Bilindiği gibi Anadolu Selçukluları zamanında Farsça resmî dil olarak kullanılmıştır. Bunun sonucu olarak, bu dönemde te'lif edilen eserlerin büyük bir kısmı Farsça'dır. Bugüne kadar yaptığım kütüphane taramaları sonucunda, Anadolu Selçukluları zamanında yani 250 senelik zaman zarfında, 250'nin üzerinde eser te'lif edilmiştir. Bu eserlerden 14 tanesinin yazarı meçhuldür. Geriye kalan eserler 80 müellif tarafından te'lif edilmiştir. 145 eserin dili Farsça, 68 eser Arapça, 15 eser de Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Birkaç eserde Süryanice ve Ermenice'dir. Bugünkü bilgilerimize göre Anadolu'da te'lif edilen ilk eser de Malazgird Zaferi'nden 30 sene kadar sonra Danişmendoğulları'nın Kayseri Dizdarı olan İbnü'l-Kemal İlyas b. Ahmed'in yazdığı "Keşfü'l-Akabe" adlı astronomiye dair Farsça Eserdir.¹

Türk kültür, edebiyat ve tarihine dair birçok meseleleri ilk olarak ortaya atan ve bu meseleler hakkında fikir serdeden, mütalâalarda bulunan rahmetli hocamız Fuad Köprülü'dür. Onun ortaya attığı meselelerden biri de Anadolu toprağında ilk Türkçe eserin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı meselesidir.² Kendisinin bu konudaki görüşü de özet olarak şöyledir: Fuad Köprülü, eski "Türk Yurdu" mecmualarında yayınladığı "Selçuklular Devrinde Anadolu Şairleri" adlı yazılarından birinde, bu devirde yaşayan Fakih Ahmed adlı bir şairi ve onun Türkçe olarak yazdığı "Çerh-name" adlı mesnevisini tanıtmaktadır.³ Bu mesnevinin yazarı olan

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Konya.

¹ Bu konuda geniş bilgi için Bk. Mikâil Bayram, *Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser "Keşfü'l-Akabe"*, Konya 1981, s. 7-22.

² *Türk Yurdu*, İstanbul 1926, IV, s. 289-295.

³ Bu mesneviyi Mecdud Mansuroğlu yayınlamış (İstanbul 1956) ve üzerinde dil çalışması yapmıştır.

Fakih Ahmed'in Mevlevî yazar Ahmed Eflâki'nin "Menakibü'l-arifin" adlı eserinde adı geçen ve 618 (1221) yılında vefat edip, cenaze namazını Mevlâna'nın kıldığı belirtilen zat⁴ olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu şairin Eflâki'nin belirttiği tarihte değil de yine Eflâki'nin bu zat hakkında verdiği bazı bilgilere dayanarak XIII. asır ortalarına kadar yaşamış olduğuna hükmetmektedir. Funda Köprülünün tesbitlerine dayanarak Anadolu'da XIII. asrın ilk yarısından itibaren Türkçe eserler yazılmaya başlandığını savunmuştur. Sayın Hocam Hasibe Mazımoğlu da 1974 (Ankara) yılında Fakih Ahmed'in "Evsafu Masacidi-ş-şerife" adlı bir başka eserini yayımlamıştır.

Vakıa Konya'daki Fakih Ahmed Türbesi'nin kapı alınlığındaki kitabede de "Seyyidü'l-meczubin" diye vasıflandırılan Fakih Ahmed'in 618 (1221) de vefat ettiği kayıtlıdır.⁵ Yani Eflâki'nin tesbit ettiği tarih doğrudur. Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-Din Mahmud, Sadru'd-Din Konevi'ye yazdığı mektuplardan birinde bu Fakih Ahmed'den bahsettiği gibi⁶ XIII. asrın ikinci yarısında kaleme alınan "Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani" adlı eserde de Şeyh Evhadü'd-Din el-Kirmani'nin (635/1237) Konya'daki meczub ve mecnun bir halifesi olarak Fakih Ahmed'den söz edilmiştir.⁷

1983 yılında İstanbul'da düzenlenen Türkoloji Kongresi'ne sunduğum "XIII. Asırda Yaşayan Fakih Ahmed'ler" adlı bildirimde, yukarıda bahsini ettiğim Fakih Ahmed'in bütün kaynaklarda "Meczub" ve "Mecnun" bir derviş olarak tespit edildiğini, böyle meczub ve delişmen bir dervişin düzenli ve müretteb bir eser yazmış olamayacağını belirttikten sonra "Çerh-name" ve "Evsafu, Mesacid-i şerife" adlı iki eserin bu Fakih Ahmed'e ait olamayacağını savundum. Daha sonra 651(1253) de düzenlenen Celâlü'd-Din Karatay medresesi Vakfıyesi'ne imza koyan ve Konya Bedirler Mahallesiindeki Şeyh-i Aliman adına inşa edilen türbe kitabesinde adı

⁴ *Menakibü'l-arifin*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1959, I, s. 419-420.

⁵ Bu kitâbe için bk. I. Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya 1964 s. 746; H. Mazıoğlu, *Evsafu Mesacidi-ş-Şerife*, Ankara 1974, (Önsöz) s. 8.

⁶ Mikâil Bayram, Sadru'd-Din Konevi ile Hacı Nasirü'd-Din-i Tusi'nin Mektuplaşukları İddiası Üzerine, *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, s. 18-22.

⁷ *Age.*, Nşr. B. Furuzanfer, Tahran 1969, s. 189 - 190. Bu eser ve tercümesi hakkında geniş bilgi için Bk. Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmani ve Evhadiyye Tarikatu*, Konya 1993, s. 121-127.

geçen⁸ başka bir Fakih Ahmed'in yaşadığını, Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî'nin bu asırda Konya'da iki ayrı Fakih Ahmed'den habersiz olduğu için bu zat hakkındaki bilgileri 618 (1221) yılında ölen Hoca Fakih Ahmed'e izare ettiğini⁹ ve bu Fakih Ahmed'in 651(1253) yılından sonra, Mevlâna'dan önce öldüğünü ifade ettim. Fakih Ahmed'in, Mevlâna'nın babası Veled'in müridlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Mevlâna'nın cenaze namazını kıldığı zat, işte bu ikinci Fakih Ahmed'dir. Bu bildirimde "Çerh-nâme" ile "Evsafu Mesacidi'ş-şerife" adlı eserlerin bu ikinci Fakih Ahmed'e ait olabileceğini savundum. Bu arada 746(1345) yılında Karaman'da vefat eden bir üçüncü Fakih Ahmed'den bahsederek¹⁰ adı geçen iki eserin bu zata ait olabileceğini de zayıf bir ihtimal olarak belirttim.

Bu bildiriye sunduğum sırada salonda bulunan dilci hocamız rahmetli, Sadettin Buluç, söz alarak özet olarak şunları söyledi: Vaktiyle kendisinin de bu iki eseri 618(1221) yılında ölen Fakih Ahmed'e nisbet ettiğini fakat bu tebliğin verdiği bilgiler ışığında bilgilerini yeniden değerlendirip, hafızasını yokladığını ve XIV. asır dil özelliklerini göz önüne aldığını, sözü edilen iki

⁸ *Konya Tarihi*, s. 743-746.

⁹ Eflâkî'ye göre Fakih Ahmed, Mevlâna'nın babası Bahau'd-Din Veled'in talebesi ve müridi olup sonradan üzerine gelen bir hâl neticesinde dağlara çıkmış ve oralarda uzun müddet yaşamıştır. Ancak hocasının vefatından sonra (628/1231) şehre (Konya) inmiştir. Eflâkî, Fakih Ahmed'in cenaze namazının Mevlâna tarafından kılındığını da yazmaktadır. Görüldüğü üzere Eflâkî, Fakih Ahmed hakkında yazdıklarında tenakuza düşmektedir. Zira eğer Fakih Ahmed'in 1221'de öldüğü doğru ise, -ki doğrudur- Bahau'd-Din Veled'in ölümünden sonra şehre inmiş olması mümkün olmaz. Kaldı ki, bu tarihte Bahau'd-Din Veled ve oğlu Mevlâna henüz Konya'ya gelmemişlerdir.

İranlı Prof. D. B. Furuzan-er, -Eflâkî'nin bu tutarsızlığını bertaraf etmek için- Fakih Ahmed'in ölüm tarihini 628(1231) olması gerektiğini savunmuştur (Bk. Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-Din'in Mukaddimesi, s. 26-27). A. Gölpinarlı, "Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik" adlı eserinde (İstanbul 1953, s. 88) ve "Yunus emre ve Risaletü'n-Nushiyye ve Divan" (İstanbul 1965, s. 35) da Fakih Ahmed'in türbe kitabesinde 618(1221)'de öldüğü kayıtlı olduğu bu tarihin, Eflâkî'nin öldüğü tarihle mutabıklığını belirtmektedir. Bilâhare yayınladığı eserinde bahsi geçen kitabede kırk bulunduğunu, iyi okunmadığını öne sürerek, B. Furuzanfer'e uyarak bu tarihin 628(1231) olması gerektiğini belirtmektedir. Hâlbuki bu kitabedeki kırık çok küçük olduğu gibi yazıya da zarar vermiştir. Ahmed Eflâkî, XIII. asırda Konya'da Fakih Ahmed adına iki şahsın yaşadığını bilmediği için çelişkili bilgiler verdiği gibi bu iki araştırmacı da yine bu yüzden hatalı bir yoruma sapsmişlerdir.

¹⁰ A. Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s. 36-37; Sehi Tezkiresi, s. 65.

Mesnevî'yi Karamanlı Fakîh Ahmed'e nisbet etmenin daha doğru olacağını ifade ettiler.

Özet hâlinde verdiğim bu başlangıç bilgilerden sonra yine rahmetli Fuad Köprülü'nün ortaya attığı meseleyi biraz dağıtılarak şöyle ifade ediyorum: Anadolu'da te'lif edilen, bilinen en eski Türkçe eser hangisidir? Ne zaman ve kim tarafından te'lif edilmiştir? İşte bildirim bu soruya cevap teşkil edecektir.

Bugün Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, Nr: 1209'da Hakim Bereket tarafından kaleme alınmış, tıp ilmine dair "Tuhfe-i Mübarizî" adlı Türkçe bir eser bulunmaktadır. Bu eseri, rahmetli şehabettin Tekindağ, geniş bir tanıtımını yapmış, tarihî bir belge olarak değerlendirmiştir.¹¹ Hakim Bereket eserinin ön sözünde bildirdiğine göre önce bu eseri "Lubabü'n-nuhab" adıyla Arapça olarak yazmış sonra bunu Tuhfe-i Mübarizî adıyla Farsça'ya tercüme edip Emir Mübarizî'd-Din Halifet Gazi'ye sunmuştur. Halifet Gazi'nin eseri çok beğendiğini ve bu eser Türkçe olarak yazılmış olsaydı çok değerli ve bulunmaz bir eser olacağını belirttiğini, bir müddet sonra da onun isteği üzerine bu eserini bu defa Türkçe'ye çevirdiğini belirtmektedir. Hakim Bereket'in bu ifadelerinden bu dönemde Türkçe eserlerin çok nadir olarak mevcut olduğunu, Halifet Gazi'nin de Türkçe eserlerin yazılmasını teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Bu teşvikin sonucu olmalı ki, Hakim Bereket "Hülâsa der İlm-i Tıp" adlı yine Türkçe bir başka eser yazarak Emir Halifet Gazi'ye sunmuştur. Bu eserde bahsini ettiğim "Tuhfe-i Mübarizî" ile aynı cilt içinde bulunmaktadır. Yine aynı cilt içinde gıda teknolojisine dair "Tabiat-nâme" adında manzum (mesnevî) Türkçe küçük bir eser bulunmaktadır. Gerçi bu eserin yazarına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ama gerek bu eserin Hakim Bereket'in diğer iki eseri gibi tıba dair ve bir cilt içinde bulunması, dilinin de çok eski olması bu eserin de Hakim Bereket'e ait olduğunu düşündürmektedir.

Hakim Bereket'i Türkçe eserler yazmaya teşvik eden Emir Mübarizî'd-Din Halifet Gazi, tanınan bir kişidir. Sultan I.İzzü'd-Din Keykavus'un 1214 yılındaki Sinop Fethi'ne katılmış, Kuzey sahilleri

¹¹ Şahabettin Tekindağ, İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde Bulunan Türkçe Yazmalar, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1971, XVI, s. 134 - 139

komutanı olmuş, I. Alâü'd Din Keykubat zamanında Amasya Valiliği yapmış, bu sultanın Gürcistan'ın sevkettiği orduda o da bulunmuş ve bu seferde şehid düşmüştür (1232). Halifet Gazi 606(1209) yılında Amasya'da bir medrese yaptırmıştır. Bu medresenin vakfiyesi 622(1225) tarihli olup yakın zamanda Prof. Dr. Rafet Yınanç Bey, bu vakfiyenin metnini yayımlamıştır.¹² Muhtemelen Hakim Bereket bu medresenin müderrisi idi. Halifet Gazi'nin Türbesi de bu medresenin yanı başındadır. Bu medrese ve türbe kısmen harap bir durumda günümüze kadar gelmiştir.¹³

Hakim Bereket'in burada bahsini ettiğim eserlerinin İzzet Koyunoğlu Kütüphanesindeki nüshalarının kapak sahifesinde Halifet Gazi hakkında tarihî değeri çok yüksek bir kayıt bulunmaktadır.¹⁴ Bu kayıttan Halifet Gazi'nin babasının adı Tulî, dedesinin adı Türkanşah olarak geçmektedir. Halifet Gazi'nin baba ve dedesinin adları “Danişmend-nâme”nin kahramanları arasında geçmektedir.

Bu açıklamalardan sonra şunu demek istiyorum: Hakim Bereket'in sözünü ettiğim eserleri Anadolu'da te'lif edilen, bilinen en eski Türkçe eserlerdir. Haliyle Hakim Bereket'de Anadolu'da ilk Türkçe eser yazarlarıdır. Maalesef Hakim Bereket hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Rahmetli, Şehabettin Tekindağ, onun Harezmlî olduğu ihtimalini öne sürmektedir.¹⁵ Yine Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi Nr.:2016'da kayıtlı XIII. asır sonlarında te'lif edilen “Tercüme-i Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmanî” adlı bir eser bulunmaktadır. Bu eserin mütercimi

¹² Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1982, XV, s. 5-22.

¹³ Hüseyin Hüsamettin, “Amasya Tarihi”nde (İstanbul 1327 - 1330, I, s. 59 - 67). Emir Halifet Gazi'nin Türbesi'nde Türk kültüründen gelen bazı tezyini unsurlar bulunduğunu yazmaktadır. Bu türbe hakkında ayrıca Bk. O. Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri* (Selçuklu Dönemi), Ankara 1986, s. 64 - 68.

تصانيف محمد صابري بننا حضرت خدواند اعظم الملك الذمير امارز الدولة
والدينه المجاهد الغازي خليفه آتق ابيه تولى به تركله شانه رحمه الله تعالى

¹⁵ İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar, *Türkiyat Mec.*, XVI, s. 134.

Gelibolulu Muavi'd-Din'dir. XV. yy' a ait olan bu tercümede Türkmen sofi Evhadü'd-Din'in "Ulusar" redifli Türkçe-Farsça mülemma bir gazeli bulunmaktadır. Evhadî dervişlerin bu şiiri koro hâlinde ilâhî olarak terennüm ettikleri bildirilmektedir. Evhadü'd-Din-i Kirmanî 602 (1205) ile 631 (1233) yılları arasında Anadolu'da yaşamıştır.¹⁶ Bu takdirde bu Türkçe mülemma şiir de XIII. asrın başlarına tarihlenmektedir. Görüldüğü gibi bu şiir de Hakim Bereket'in eserleri ile aynı zamana rastlamaktadır.

Netice olarak, görülüyor ki, Anadolu'da Türkçe eserler yazma geleneği rahmetli Fuad Köprülü'nün iddia ettiği gibi XIII. asrın ikinci yarısından itibaren değil, bu asrın başlarından itibaren başlamıştır. Bu geleneğin Danişmend ilinde başladığı ortaya çıkmaktadır. Danişmendoğulları'nın ülkelerinde Türkmencilik ülküsünü yerleştirme gayretleri bu yörelerde Türkçe eserler yazılmasına vesile teşkil etmiştir. Bu hükmü verdikten sonra bununla bağlantılı olarak iki konuya dikkatleri çekmek istiyorum.

I. Atatürk Kültür Merkezi'nce 4-7 Eylül 1989 tarihinde düzenlenen Uluslar Arası Osmanlı - Öncesi Türk Kültürü Kongresi'ne sunduğum bildiride de ifade ettiğim gibi Anadolu Selçukluları zamanında te'lif edilen eserler kronolojik bir sıralamaya tabi tutulduğunda Malazgird Zaferi'ni takip eden ilk 150 yılda müsbet ilimlere ve felsefeye ilgi duyulduğu, devlet adamlarının da, ilim adamlarını bu yönde teşvik ettiklerini, bunun sonucu olarak bu ilk 150 sene içinde pozitif ilimler alanında eserler yazıldığı görülmektedir. Hakim Bereket'in de bir doktor olarak XIII. asrın ilk çeyreği içinde tıp ilmine dair eserler vermiş olması, bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Bir süre önce yayınladığım İbnü'l-Kemal İlyas b. Ahmed tarafından te'lif edilip Danişmendoğlu Melik Ahmed Gazi'ye sunulan "Keşfü'l-Akabe"nin yazarı Melik Ahmed Gazi'nin müsbet ilimlere ve felsefeye ilgi duyduğunu, bu alanda çalışan ilim adamlarını himaye ettiğini yazmaktadır.¹⁷

II. Bir süre önce yayınladığım bir makalede Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'da muhtelif kültürel çevrelerin oluştuğunu, bu kültürel

¹⁶ Bu Türkmen Şeyh hakkında geniş bilgi için Bk. Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993.

¹⁷ Mikâil Bayram, *Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser "Keşfü'l-Akabe"*, Konya 1981, s. 19 - 22.

çevreler arasında sosyal ve siyasi rekabet ve mücadelelerin bulunduğunu örnekler vererek açıkladım. Danişmend ilinde ise Türk kültürüne ve Türkmencilik ülküsüne, Gazilik mefkûresine önem verildiğini belirttim. İşte burada Danişmend İlinde ve Danişmendli Umera soyundan gelen Emir Mübarizü'd-Din Halifet Gazi'nin ülkesinde Türkçe eserler yazılmasına önyak olduğunu görüyoruz. Türk millî kültürüne dair ilk eserler de ilk önce Danişmend ilinde izleme alınmıştır. Danişmendoğlu Melik Ahmed Gazi'nin kahramanlıklarını destani bir üslupla anlatan "Danişmend-nâme"de XIII. asır ortalarında yine Danişmend ilinde (Tokat'da) kaleme alınmıştır.¹⁸ Türk millî kültürünün önemli kaynaklarından olan Dede Korkut Hikâyeleri de XIV. asır sonlarında yine Danişmend ilinde yani Amasya'da derlenmiştir.¹⁹ XIV. asır içinde bu yörede tıp ilmine dair bazı önemli eserler kaleme alınmıştır.²⁰ Bütün bunlar o bölgede yani Danişmend ilinde, Danişmendoğulları zamanında kökleşen kültürel ve ilmi geleneğin devamıdır. P. Wittek, Danişmend ilindeki bu kültürel geleneğin Osmanlılar zamanında da uzun süre devam ettiğini ifade etmektedir.²¹

¹⁸ Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluların Tarihinin Yerli Kaynakları, *Belleten*, Ankara 1943, Cilt: 7, s. 427 - 430.

¹⁹ Fahrettin Kırzioğlu, Millî Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuz-namelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değerleri (*Belleten*, Ankara 1987, sayı: 198, s. 915) adlı makalesinde Dede Korkut Hikâyelerinin Timur'un önünden kaçıp, Amasya yöresine yerleşen Türkmenler tarafından kaleme alındığını yazmaktadır. Hâlbuki bu eser, Danişmendoğulları zamanından beri bu yörede teşekkül eden ve yerleşmiş olan Türk kültürünün mahsulüdür. Hiç şüphe yok ki, Danişmendliler zamanından beri sözlü olarak yaşayan bu hikâyeler XIV. asırda, bu yörede kaleme alındığını yazmaktadır. Hiç şüphe yok ki, Danişmendliler zamanından beri sözlü olarak yaşayan bu hikâyeler XIV. asırda, bu yörede kaleme alınmıştır.

²⁰ XIV. asır ortalarında yaşayan Hakim Hayrî'd-Din'in tıba dair yazdığı eserleri zikredebiliriz. Bk. İzzet Koyu noğlu Ktp. Nr: 12030, 12031.

²¹ Ankara Bozgunu'ndan İstanbul'un Fethi'ne, *Belleten*, Ankara 1943, XII, s. 582.

